ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY
STUDIA PEDAGOGICZNE 1982 z.10
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna /2/

TADEUSZ MRÓZ
WSP w Bydgoszczy

JAK OBSERWOWAĆ PROCES NAUCZANIA-UCZENIA SIĘ NA LEKCJI

1. Przeznaczenie i wykorzystanie arkusza obserwacyjnego lekcji

Obserwacja zajmuje szczególne miejsce w dydaktyce. Mimo pewnych rozbieżności przy dokonywaniu charakterystyki i określaniu rangi obserwacji w procedurach badawczych docenia się jej rolę i znaczenie dla rozwoju teorii i praktyki pedagogicznej[1].

Obserwacja to spostrzeganie zorganizowane w celu rozwiązania określonego problemu. Problem wyrażamy tylko w postaci pytania[2]. Rozwiązanie każdego problemu wymaga znalezienia odpowiedzi na szereg pytań bardziej szczegółowych. W drodze obserwacji mogą być rozstrzygnięte zarówno pytania dopełnienia jak i rozstrzygnięcia[3].

Obserwacja może mieć charakter jakościowy /obserwacja jakościowa/ i ilościowy /obserwacja ilościowa/. Wszelkie badania obserwacyjne zaczynamy od obserwacji jakościowej polegającej na stwierdzeniu istnienia określonego przedmiotu, zjawiska, procesu czy własności. Dopiero po uzyskaniu charakterystyki jakościowej możemy przystąpić do charakterystyki ilościowej, która wymaga operacji mierzenia i liczenia. Operacja mierzenia polega na porównywaniu dwóch wielkości. Jedną wielkość traktujemy jako miarę, a drugą jako wielkość mierzoną[4].

Przy prowadzeniu obserwacji procesu dydaktycznego również najpierw musimy stwierdzić "co...?","jak...? ",a potem mierzyć "ile...?". I tak na przykład najpierw trzeba stwierdzić, że nauczyciel zadaje pracę domową i jaką /pisemną, ustną/, a dopiero wtedy mierzyć czas zużyty na jej zadanie. Obserwacja jakościowa w dydaktyce jest konieczna, ale daleko niewystarczająca. Na przykład stwierdzenie, że uczeń popełnił błędy w teście niewiele mówi.

Warunkiem poprawnej obserwacji stosowanej w badaniach naukowych są: celowość, planowość, selektywność, dokładność i obiektywność[5].

Podstawowym narzędziem do prowadzenia obserwacji lekcji jest arkusz obserwacyjny. Propozycję arkusza do prowadzenia obserwacji lekcji, opracowanego na wyraźne zapotrzebowanie społeczne, podaję pod osąd Czytelników. Arkusz został już wstępnie zweryfikowany w praktyce. Sądzę jednak, że przy szerszym jego zastosowaniu będzie możliwa dalsza jego modyfikacja i udoskonalenie.

Arkusz obserwacyjny posiada zwięzłą podbudowę teoretyczną, w której w dużym skrócie /z uwagi na ograniczone ramy/ ukazuję węzłowe zagadnienia procesu nauczania-uczenia niezbędne do prawidłowego prowadzenia obserwacji. Kwestie, które zostały tak rozbudowane i ujęte, że zawierają najistotniejsze informacje, zostały w części teoretycznej pominięte.

Arkusz obserwacyjny lekcji ma dość uniwersalny charakter i jest adresowany do szerokiego kręgu odbiorców /studentów pedagogiki, nauczycieli, dyrektorów szkół, wizytatorów przedmiotowych/. Jego głównym przeznaczeniem jest doskonalenie teorii i praktyki pedagogicznej. Głównie jednak został opracowany z myślą o studentach wszystkich kierunków pedagogiki, aby ułatwić im dobre przygotowanie do pracy w szkole /ćwiczenia z dydaktyki, praktyka w szkole/ i prowadzenie badań nad procesem dydaktycznym. Arkusz spełnia bowiem funkcję informacyjną i instruktażową. Umożliwia zebranie materiału faktograficznego pozwalającego na dokonanie analizy i oceny węzłowych zagadnień związanych z organizacją i przebiegiem procesu nauczania-uczenia się na lekcji.
Pozwala orzekać: jak jest ?, a jak być powinno ?

Obserwator zamierzający posłużyć się arkuszem w pierwszym rzędzie wnikliwie z nim się zapoznaje i w razie potrzeby uzupełnia i wzbogaca swą wiedzę dydaktyczną. Dobra znajomość teorii jest nieodzownym warunkiem prawidłowego posługiwania się arkuszem.

Każdy obserwator musi przygotować sobie własny arkusz obserwacyjny. Najlepiej, gdy arkusz jest napisany jednostronnie, na oddzielnych i ponumerowanych arkuszach. Umożliwia to ich rozłożenie i ułatwia sprawne wypełnianie, a następnie opracowanie.

Wypełnianie arkusza polega na: 1/ wybieraniu i podkreślaniu odpowiedzi odzwierciedlających najlepiej stan faktyczny, 2/ porządkowaniu wybranych elementów według ich natężenia, 3/ udzielaniu zwięzłych odpowiedzi i wyjaśnień. Żadne pytanie nie może pozostać

bez odpowiedzi. Nie wystarczy jednak odpowiedzieć "tak" lub "nie". Konieczne jest dodatkowe wyjaśnienie. Arkusz najlepiej wypełnić ołówkiem. Umożliwia to skorygowanie popełnionych pomyłek.
Po zakończeniu lekcji wskazana jest krótka rozmowa-wywiad swobodny z nauczycielem prowadzącym lekcję, celem wyjaśnienia powstałych wątpliwości, zdobycia dodatkowych informacji /zależnie od potrzeby i uznania obserwatora/. Następnie uzupełniamy odpowiedzi, korygujemy pomyłki, rozstrzygamy kwestie, które były wątpliwe, nanosimy dodatkowe uwagi i spostrzeżenia. Dotychczasowa praktyka wykazała, że bardzo dobre rezultaty daje prowadzenie obserwacji przez zespół. W zależności od liczby osób w zespole dokonujemy podziału wszystkich zagadnień /oznaczonych w arkuszu cyframi rzymskimi/ pomiędzy jej członków.
Po zakończeniu obserwacji dane zebrane przez poszczególne osoby należy nanieść na arkusz zbiorczy.

2. Organizacja i przebieg procesu dydaktycznego

2.1. Zwięzła charakterystyka procesu dydaktycznego

Proces nauczania-uczenia się /Rys.1/ obejmuje następujący materiał zdarzeń: 1/ nauczycieli kierujących pracą wychowawczo-dydaktyczną, 2/ uczniów, u których w wyniku ich własnej aktywności mają powstać zakładane zmiany w osobowości, 3/ środki dydaktyczne umożliwiające i przyspieszające powstawanie zaplanowanych zmian u uczniów, 4/ warunki miejsca i czasu w jakich proces przebiega[6]. Model tego procesu charakteryzuje to, że: 1/ składa się ze zbiorów czynności /aktów/ nauczania-uczenia się, 2/ między nauczycielem i uczniem istnieje sprzężenie zwrotne zapewniające integrację nauczania-uczenia się i umożliwiające optymalizację jego przebiegu, 3/ jest systematyczny, zamierzony i długotrwały, 4/ jest ukierunkowany na realizację rezultatów wytyczonych przez program nauczania, 5/ zapewnia jedność oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych, 6/ jest elastyczny metodycznie i organizacyjnie[7].

Epistemologiczną podstawę procesu dydaktycznego w szkole socjalistycznej stanowi materializm dialektyczny - uznający znaczenie i współdziałanie zmysłów /poznania zmysłowego/, umysłu /poznania rozumowego/ i praktyki w procesie poznawania rzeczywistości[8]. Z tego

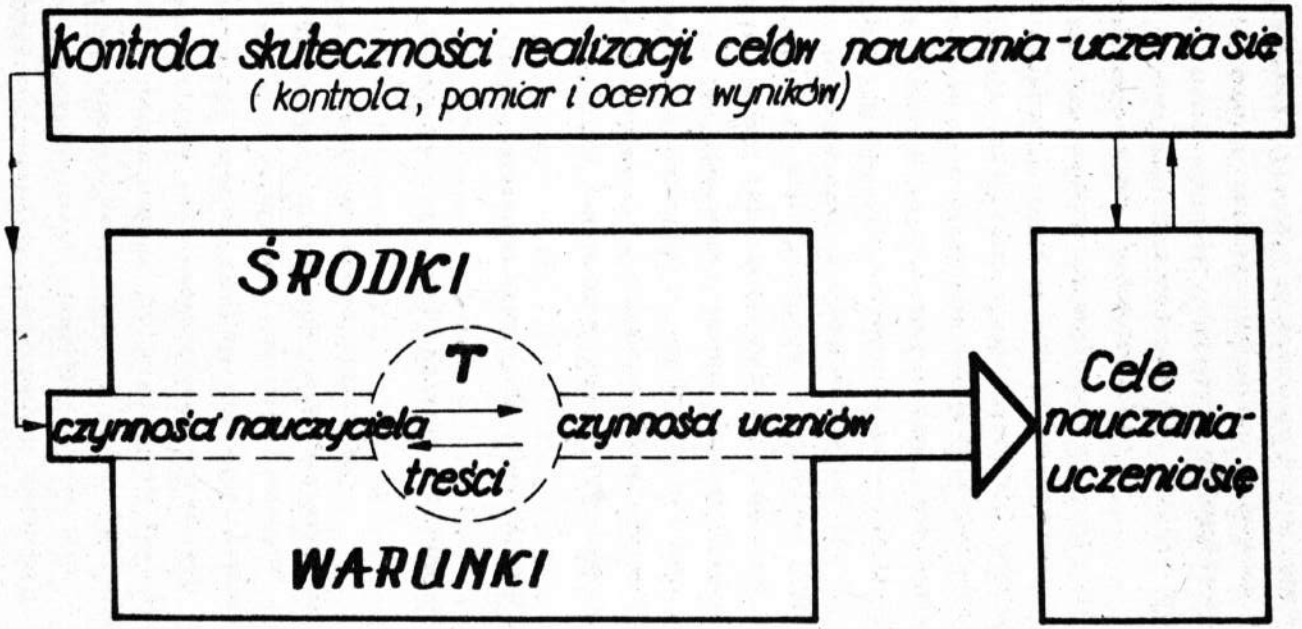

Rys. 1. Schemat graficzny ogólnego modelu procesu dydaktycznego

wynika bezwzględna konieczność uwzględniania i harmonijnego łączenia w procesie nauczania-uczenia się spostrzegania, myślenia i praktyki. Z założeń tych wynikają dwa bardzo istotne wnioski dla praktyki pedagogicznej. Pierwszy wskazuje na konieczność uwzględniania i harmonijnego łączenia w procesie nauczania-uczenia się trzech czynników: spostrzegania, myślenia i praktyki. Drugi wniosek podkreśla wagę i znaczenie poznania bezpośredniego.

Uczeń może zdobywać wiedzę w sposób pośredni /przez doświadczenie pośrednie przekazane przez innych / i w sposób bezpośredni /zdobyta w wyniku własnego doświadczenia/. Wiedza zdobyta w sposób bezpośredni ma wysokie walory poznawcze /pewna, trwała, pełna/ i kształcące /rozwija zdolności i zainteresowania poznawcze, kształtuje naukowy pogląd na świat/[9].

2.2. Ogniwa procesu nauczania

W procesie nauczania W. Okoń wyróżnił siedem momentów - ogniw wspólnych dla wszystkich przedmiotów ogólnokształcących.

1. Uświadomienie celów i zadań nauczania

Momentem wyjściowym procesu nauczania warunkującym prawidłowy i efektywny jego przebieg jest uświadomienie uczniom celów i zadań przed nimi stojących oraz wywołanie pozytywnych motywów uczenia się. Właściwe uświadomienie celów i zadań pozwala na wspólne zaplanowanie pracy i wyzwala u uczniów aktywność badawczą, budzi zainteresowania przedmiotem.

2. Opracowanie nowego materiału

Prawidłowo zorganizowany proces poznawania rzeczy, zjawisk i procesów: a/ jest oparty na obserwacji, b/ przygotowuje uczniów do uogólniania, c/ opiera się na aktywności i samodzielności uczniów. Może on być zrealizowany: 1/ poprzez bezpośrednie zetknięcie się z nimi, 2/ poprzez wykorzystanie środków zastępczych, 3/ za pomocą słowa mówionego lub drukowanego [10].

3. Uogólnienie nowego materiału

Cała nasza wiedza zawarta jest w pojęciach /pojęcie - znaczenie nazwy/. W procesie ich kształtowania pojawiają się trzy główne etapy: 1/ kojarzenie nazw i rzeczy, 2/ kształtowanie pojęć elementarnych, 3/ kształtowanie pojęć naukowych. Praca nad kształtowaniem pojęć na

lekcji, zgodnie ze stanowiskiem W. Okonia obejmuje następujące momenty: 1/ zestawienie przedmiotu z innych w celu wyodrębnienia go spośród innych, 2/ wyszukiwanie cech podobnych, 3/ wyszukiwanie cech różniących, 4/ określenie przez uczniów danego pojęcia na podstawie znajomości cech danej rzeczy lub zjawiska, 5/ zastosowanie przez uczniów poznanego pojęcia w nowych sytuacjach[11].

Z pojęć tworzy się sądy /sąd - znaczenie zdania/ o poznanej rzeczywistości, wśród których szczególne miejsce zajmują prawa naukowe. "Prawo nauki jest odbiciem pewnych stałych oraz istotnych stosunków między danymi składnikami rzeczywistości"[12].

4. Utrwalenie przyswojonego materiału

Wiadomości zdobyte przez uczniów są oparte na związkach czasowych, które jeżeli nie będą powtarzane i wzmacniane, po pewnym czasie wygasają. W nauczaniu stosujemy głównie wzmocnienia słowne, poglądowość i praktykę. Przerobiony materiał wymaga różnorodnych i systematycznych powtórzeń i utrwalania. Do najważniejszych sposobów utrwalania zaliczamy: 1/ powtarzanie, 2/ systematyzowanie i klasyfikowanie, 3/ ćwiczenia, 4/ uczenie się na pamięć, 5/ samodzielne prace uczniów[13].

5. Kształtowanie umiejętności i nawyków.

Oprócz wiadomości uczeń musi opanować szereg umiejętności i nawyków umożliwiających mu dalsze zdobywanie wiedzy i działanie w otaczającym świecie. Proces kształtowania umiejętności i nawyków obejmuje, zdaniem W. Okonia, następujące etapy: 1/ uświadamianie uczniom nazwy i znaczenia danej umiejętności, 2/ przypomnienie i sformułowanie reguł działania, 3/ pokazanie przez nauczyciela wzoru danej czynności, 4/ pierwsze czynności uczniów wykonywane przy stałej kontroli nauczyciela, 5/ systematyczne i samodzielne ćwiczenia uczniów w posługiwaniu się opanowaną umiejętnością[14].

6. Wiązanie teorii z praktyką

Praktyka spełnia trzy funkcje dydaktyczne:

1/ jest źródłem poznania,

2/ stanowi kryterium prawdziwości teoru,

3/ służy przekształceniu rzeczywistości[15].

7. Kontrola i ocena wyników nauczania

Kontrola i ocena osiągnięć uczniów jest istotnym elementem procesu dydaktycznego, warunkuje bowiem jego skuteczność i efektywność. Najczęściej wskazuje się na trzy grupy funkcji kontroli i oceny: pedagogiczną, psychologiczną i społeczną.

W procesie dydaktycznym stosujemy różne formy i metody kontroli. Przez formę kontroli rozumiemy zewnętrzną organizację procesu sprawdzania postępów w nauce. Pod względem organizacyjnym kontrolę dzielimy na: indywidualną, grupową i masową. Przez metody kontroli rozumiemy sposoby realizacji celów i funkcji wyznaczonych kontroli w procesie nauczania-uczenia się. W zależności od przedmiotu nauczania, materiału objętego sprawdzaniem, założonego celu i formy egzekwowania postępów uczniów stosujemy takie metody kontroli jak: odpytywanie ustne, prace pisemne, referaty, odczyty,obserwacje, zajęcia i ćwiczenia praktyczne, testy, metody programowania i probabilistyczne.

Usprawnienie procesu kontroli i oceny wiedzy uczniów wymaga uzupełnienia, tradycyjnego sprawdzania i oceniania pomiarem dydaktycznym i oceną z niego wyprawadzoną. Pomiar wyników nauczania polega na przedstawieniu efektów pracy uczniów za pomocą liczb.

Kontrola i ocena powinna występować nie tylko w końcowej fazie procesu nauczania, ale powinna towarzyszyć temu procesowi we wszystkich jego ogniwach. Kontroli wiedzy uczniów wyznacza się następujące cele:
a/ rozpoznawczo-przygotowujące, b/ organizacyjno-doskonalące, c/ oceniające bieżące postępy uczniów w nauce, d/ określające efektywność procesu dydaktycznego[16].

2.3. Metody nauczania

Współczesna dydaktyka nie dopracowała się nowoczesnej /uwzględniającej dotychczasowy dorobek psychologii/ i precyzyjnej definicji metody nauczania. Dotychczasowe definicje są tak ogólne, że nie pozwalają identyfikować czy stosowany konkretnie sposób pracy jest określoną metodą czy też nie.
Sądzę, że przydatne zarówno w teorii jak i w praktyce pedagogicznej będą takie definicje metody, których podstawę stanowi psychologiczna teoria czynności. Zgodnie z tą teorią metoda nauczania to układ zgodnych wewnętrznie czynności nauczyciela i czynności uczniów, powiązanych z odpowiednimi środkami i warunkami tak, że wykonanie tych czynności pozwala w ściśle przewidzianym czasie /jednostka metodyczna/ zrealizować przewidziane programem zadania i cele kształcenia.

W każdej metodzie występują charakterystyczne dla niej czynności nauczyciela i uczniów, pozwalające na konstruowanie modelu /wzorca/ tej metody. Czynności nauczyciela i czynności uczniów łączymy w pewne grupy /kompleksy/ czynności, które tworzą fazy danej metody. Rodzaj i sekwencja faz decyduje o istocie każdej metody nauczania. I tak dla przykładu model pokazu obejmuje następujące fazy:

1/ przygotowanie pokazu,
2/ spostrzeganie rzeczy, zjawisk i procesów,
3/ rejestracja danych,
4/ interpretacja zgromadzonych danych.

Z kolei model metody problemowej obejmuje:

1/ stworzenie sytuacji problemowej,
2/ sformułowanie problemu,
3/ wysuwanie i uzasadnianie hipotez,
4/ weryfikacja hipotez,
5/ ocena i przyjęcie uzyskanych rozwiązań.

Modele metod są niezbędne przy prowadzeniu i obserwacji lekcji. Znajomość modelu metody jest warunkiem posługiwania się daną metodą w praktyce. Z drugiej zaś strony pozwala orzekać o poprawności jej stosowania.

2.4. Zasady nauczania

Przy analizie procesu nauczania nie wolno pominąć zasad nauczania. Zasady nauczania to ogólne normy postępowania dydaktycznego określające jak należy realizować cele kształcenia. Biorąc za podstawę różne propozycje podziału zasad nauczania[17] można ustalić listę zasad, które powinny być przestrzegane przez nauczyciela w procesie dydaktycznym. Oto one:

1/ zasada motywacji,
2/ zasada świadomości i aktywności,
3/ zasada poglądowości,
4/ zasada stopniowania trudności,
5/ zasada systematyczności,
6/ zasada wiązania teorii z praktyką,
7/ zasada operatywności wiedzy,
8/ zasada receptywności,

9/ **zasada indywidualizacji.**

W każdej zasadzie możemy wyróżnić postulaty bardziej szczegółowe, które określa się mianem reguł dydaktycznych[18]. Reguły dydaktyczne pozwalają orzekać czy i w jakim stopniu nauczyciel przestrzega wymienionych zasad.

2.5. Budowa lekcji

Podstawową formą nauczania jest lekcja, gdyż na niej nauczyciel realizuje podstawowe cele dydaktyczne i wychowawcze[19]. W każdej lekcji możemy wyróżnić dwie części względnie stałe i jedną część zmienną, zależną od zastosowanej metody. W każdej części możemy wyróżnić charakterystyczne dla niej czynności /Tabela 1./.

Tabela 1. Budowa lekcji

Część lekcji	Charakterystyczne czynności
Część I. Przygotowująca i ukierunkowująca pracę uczniów /względnie stała/.	1. Czynności organizacyjne. 2. Sprawdzenie pracy domowej. 3. Podanie tematu, określenie zadań lekcji budzące motywy i zainteresowania.
Część II. Podstawowa-zdeterminowana przez główną funkcję dydaktyczną /zmienna/.	1. Fazy /kompleksy czynności nauczyciela i uczniów/ charakterystyczne dla zastosowanej metody nauczania umożliwiającej realizację głównych zadań dydaktycznych.
Część III. Końcowa-syntetyzująco-utrwalająca i wdrożeniowa /względnie stała/.	1. Włączenie zdobytych struktur w struktury opanowane poprzednio. 2. Stosowanie wytworzonych struktur w nowych sytuacjach teoretycznych lub praktycznych. 3. Zadanie pracy domowej.

Uwaga ! Podkreślono te elementy, które należy uwzględnić w każdej lekcji niezależnie od jej celów, treści, warunków itp.

W. Okoń wyodrębnił pewne typy lekcji biorąc za podstawę:

1. Główne funkcje w procesie nauczania - uczenia się[20]:

a/ lekcja obejmująca kilka momentów procesu nauczania,
b/ lekcja poświęcona utrwalaniu wiadomości,
c/ lekcja poświęcona opracowaniu nowego materiału,
d/ lekcja obejmująca ćwiczenia,
e/ lekcja poświęcona sprawdzaniu wiadomości, umiejętności i nawyków.

2. Strategie lekcji określone przez drogę uczenia się[21].

a/ lekcja typu "A" /strategia "A" - asocjacyjna - przyswajanie/,
b/ lekcja typu "P" /strategia "P" - problemowa - odkrywanie/,
c/ lekcja typu "O" /strategia "O" - operacyjna - działanie/,
d/ lekcja typu "E" /strategia "E" - emocjonalna - przeżywanie/.

Każda lekcja spełnia z reguły funkcję dominującą i opiera się na wybranej strategii. Pozostałe funkcje czy strategie mają wówczas charakter pomocniczy.

2.6. Arkusz obserwacyjny lekcji

I. Dane ogólne

1. Miejscowość .....
2. Pełna nazwa szkoły .....
3. Klasa .....
4. Przedmiot .....
5. Czas trwania lekcji .....
6. Prowadzący nauczyciel .....
7. Płeć .....
8. Wiek .....
9. Wykształcenie .....
10. Liczba lat pracy w zawodzie nauczycielskim .....

II. Czy i jak został sformułowany temat lekcji ?

1. Jaki jest temat lekcji ? /podać pełne brzmienie/ .....
.....

2. Czy temat jest zgodny z programem? /podkreślić właściwe/:
   a/ zgodny,
   b/ częściowo zgodny,
   c/ niezgodny .

3. Czy temat jest sformułowany poprawnie ? /podkreślić właściwe/:
   a/ poprawnie,
   b/ częściowo poprawnie,
   c/ błędnie.

III. Czy i jak nauczyciel sprawdza pracę domową ?

1. Czy i jaka praca domowa była zadana? /podkreślić właściwe/:

   A. Tak B. Nie

   a/ pisemna /wpisać co?, podać temat/ .....
   b/ ustna /wpisać co ?/ .....

2. Jak nauczyciel sprawdza pracę domową ? /podkreślić właściwe/:

   A. Tak B. Nie

   a/ pisemną /podkreślić właściwe i wyjaśnić jak to przebiegało/,
      - formalnie .....
      - merytorycznie .....
   b/ ustną /podkreślić właściwe i wyjaśnić jak to przebiegało/,
      - formalnie .....
      - merytorycznie .....

3. Czy i jak nauczyciel ocenił pracę domową ? /podkreślić właściwe/:

   A. Tak B. Nie

   a/ pisemną /wyjaśnić jak ?/ .....
   b/ ustną /wyjaśnić jak ?/ .....

4. Na jakie elementy zwraca nauczyciel uwagę przy kontroli i ocenie pracy? /podkreślić właściwe, główne 2 x/:

A. Przy kontroli zwraca się uwagę na:

a/ samo wykonanie,
b/ wynik końcowy,
c/ drogę dojścia do wyniku,
d/ napotykane trudności,
e/ samodzielność wykonania,
f/ oryginalność wykonania,
g/ czas zużyty na wykonanie,
h/ inne elementy /jakie ?/ .....
.....

B. Przy ocenie zwraca się uwagę na:

a/ samo wykonanie,
b/ wynik końcowy,
c/ drogę dojścia do wyniku,
d/ napotykane trudności,
e/ samodzielność wykonania,
f/ oryginalność wykonania,
g/ czas zużyty na ywykonanie,
h/ inne elementy /jakie ?/ .....
.....

IV. Jak przebiegał proces nauczania-uczenia się? /zakreślić te numery ogniw, które wystąpiły i podkreślić zgodnie ze wskazaniami jego elementy/;

1. Czy i jak uświadomiono uczniom cele i zadania dydaktyczne? /podkreślić właściwe/;
   a/ podanie tematu oraz określenie zadań lekcji budzące motywy i zainteresowania uczniów,
   b/ podanie tematu i formalne określenie zadań,
   c/ brak nawet tematu.

2. Jak zaznajomiono uczniów z nowym materiałem na lekcji ? /podkreślić właściwe, główne 2 x oraz uzupełnić/:

   A. Jak uczniowie poznawali nowe rzeczy, zjawiska, procesy ?
      a/ poprzez bezpośrednie zetknięcie się z nimi /zwięźle wyjaśnić co poznawano i jak to przebiegało ?/ .....
      .....
      b/ przy pomocy środków zastępczych /podać środki i określać ich rolę w procesie poznania/ .....
      c/ za pomocą słowa
         - mówionego /czyjego ?/ .....
         - drukowanego /określić źródło/ .....

B. Jak przebiega działalność poznawcza ? /zakreślić, którą drogę zastosowano: a,b,c/;

a/ kopiowanie danych, utrwalanie danych, reprodukowanie danych;

b/ zdobywanie danych, przewidywanie i planowanie działań, wykorzystanie danych;

c/ przewidywanie i planowanie działań, praktyczne działanie.

C. Czy i jak w procesie poznania wykorzystano podręcznik ? /podkreślić właściwe/;

a/ wykorzystano:
- jako wstępne źródło wiedzy,
- sprawdzian wiedzy zdobytej bezpośrednio,
- jedyne źródło wiedzy;

b/ nie.

3. Czy i jak nauczyciel kieruje procesami uogólniania?

A. Czy i jak kształtuje u uczniów nowe pojęcia ? /podkreślić, które etapy uwzględniono na lekcji i określić kolejność ich występowania cyframi: 1,2,3,4,5/;
- zestawienie przez uczniów danego przedmiotu lub zjawiska z innymi przedmiotami lub zjawiskami w celu wyodrębnienia ich spośród innych,
- wyszukiwanie cech wspólnych,
- wyszukiwanie cech różniących dane rzeczy i zjawiska od innych,
- określenie przez uczniów danego pojęcia,
- zastosowanie przez uczniów poznanego pojęcia w nowych sytuacjach.

B. Jakie stosuje sposoby kojarzenia ? /podkreślić właściwe, główne 2 x/
a/ słowo - przedmiot /zjawisko/,
b/ słowo - obraz zastępczy,
c/ słowo znane - słowe nowe.

4. Czy i jak nauczyciel utrwala nowy materiał ? /podkreślić właściwe, główne 2 x/.

A. Czy i jakie wzmocnienia stosuje w nauczaniu ?
   a/ wzmocnienia słowne /które ?/;
      - zachęta,
      - pochwała,
   b/ poglądowość,
   c/ praktykę,
   d/ brak wzmocnienia.

B. Jakie sposoby utrwalania stosuje ?
   a/ powtarzanie,
   b/ systematyzowanie i klasyfikowanie,
   c/ ćwiczenia,
   d/ uczenie się na pamięć,
   e/ samodzielne prace uczniów,
   f/ żadnego.

C. Czy spełniono warunki skutecznego utrwalania wiedzy?
   a/ nastawienie uczniów na trwałe zapamiętanie utrwalonych wiadomości,
   b/ pełne zrozumienie przez uczniów odpowiedniej techniki uczenia się,
   c/ stosowania przez uczniów odpowiedniej techniki uczenia się.

D. Co powtarzano na lekcji ?
   a/ wszystko,
   b/ najważniejsze wiadomości,
   c/ szczególnie eksponowano to, co najtrudniejsze.

5. Czy i jak nauczyciel kształtuje u uczniów umiejętności i nawyki ? /podkreślić, które etapy wystąpiły na lekcji i określić kolejność ich wystąpienia cyframi: 1,2,3,4,5/:
   - uświadomienie uczniom nazwy i znaczenia danej umiejętności,
   - przypomnienie i sformułowanie reguł działania,
   - pokazanie przez nauczyciela wzoru danej czynności,
   - pierwsze czynności uczniów wykonywane przy stałej kontroli nauczyciela,
   - samodzielne ćwiczenia uczniów w posługiwaniu się opanowaną umiejętnością.

6. Jaką funkcję spełniała praktyka na lekcji? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ źródło poznania,
   b/ kryterium prawdziwości poznania,
   c/ stanowiła narzędzie przekształcenia rzeczywistości,
   d/ żadnej.

7. Czy i jak nauczyciel kontroluje i ocenia wyniki nauczania ? /podkreślić właściwe, główne 2x, przy podkreślonych odpowiedzieć na pytanie/;
   A. Jakie stosuje metody kontroli ?
      a/ odpytywanie ustne /jak przebiegało?/ .....
      b/ prace pisemne /jakie?/ .....
      c/ zajęcia i ćwiczenia praktyczne /jakie?/ .....
      d/ testy /jakie?/ .....
      e/ inne metody /jakie?/ .....
      f/ nie stosowano żadnych?
   B. Jaki wpływ wywiera kontrola na uczniów ? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
      a/ mobilizowała uczniów do wysiłku,
      b/ pomagała w lepszym opanowaniu wiadomości i umiejętności,
      c/ była zwykłą formalnością,
      d/ zniechęcała uczniów,
      e/ służyła do zastraszania uczniów,
      f/ utrudniała opanowanie wiadomości i umiejętności.

   C. Jak przebiegał proces oceny ?/podkreślić właściwe, główne 2x/;
      a/ ocena jawna, dokonana przez nauczyciela, umotywowana,
      b/ ocena jawna, dokonana przez nauczyciela bez uzasadnienia,
      c/ ocena jawna, dokonana wspólnie z klasą, umotywowana,
      d/ ocena jawna, dokonana wspólnie z klasą bez uzasadnienia,
      e/ ocena ukryta, dokonana przez nauczyciela,

   D. Czy i jak nauczyciel wdraża uczniów do samooceny i samokontroli ?
      a/ czy i jak wdrażano uczniów do samokontroli ? .....
      .....
      b/ czy i jak wdrażano uczniów do samooceny ? .....

V. Jak nauczyciel posługuje się metodami dydaktycznymi ?

A. Jaką metodę nauczania zastosował nauczyciel ? /metody właściwe, podkreślić 2x, metody wykorzystane jako czynności dydaktyczne podkreślić 1x/

1. Metody oglądowe:
   a/ pokaz,
   b/ pomiar.
2. Metody słowne:
   a/ opis,
   b/ opowiadanie,
   c/ pogadanka,
   d/ dyskusja,
   e/ wykład,
   f/ praca z książką.
3. Metody oparte na działaniu praktycznym uczniów:
   a/ tradycyjna metoda laboratoryjna,
   b/ problemowa metoda laboratoryjna,
   c/ metoda zajęć praktycznych.
4. Metody gier i zabaw dydaktycznych:
   a/ sytuacyjna,
   b/ inscenizacyjna,
   c/ symulacyjna,
   d/ przypadków,
   e/ fabryka pomysłów.

B. Jak przebiegała praca nauczyciela i uczniów ? /charakterystyka zastosowanej metody, wypełnić tabelę przestrzegając odpowiedniego przyporządkowania elementów we wszystkich kolumnach.

Lp.	Zagadnienie merytoryczne	Czynności nauczyciela	Czynności uczniów	Warunki	Środki

VI. Czy i w jakim stopniu nauczyciel przestrzega zasad nauczania ?

1. Jakie motywy uczenia się budzi nauczyciel ? /podkreślić właściwe, główne 2x/,
   a/ motywy poznawcze,
   b/ motywy społeczno-ideowe,
   c/ motywy ambicyjne,
   d/ motywy praktyczno-szkolne,
   e/ motywy praktyczno-zawodowe,
   f/ motywy lękowe.

2. Jaką aktywność u uczniów rozwija nauczyciel ? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ aktywność intelektualną,
   b/ aktywność werbalną,
   c/ aktywność sensoryczną,
   d/ aktywność motoryczną,
   e/ aktywność recepcyjną,
   f/ aktywność emocjonalną.

3. Czy nauczyciel przestrzega zasadę poglądowości ? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ nauczyciel stosuje wyłącznie słowo,
   b/ kojarzy rzeczy /zjawiska, procesy/ i słowo,
   c/ kojarzy słowa, rzeczy /zjawiska, procesy/ i działanie.

4. Czy nauczyciel stopniuje trudności /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ od bliskiego do dalekiego,
   b/ od łatwiejszego do trudniejszego,
   c/ uwzględnia różnice indywidualne między uczącymi się,

5. Jaki jest układ treści realizowanych na lekcji ? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ planowy / logicznie i merytorycznie uporządkowany:
      tak, częściowo, nie,
   b/ uwzględnia korelację z innymi przedmiotami:
      tak, częściowo, nie,
   c/ nawiązuje do już opanowanego materiału:
      tak, częściowo, nie,
   d/ rytmicznie opracowany:
      tak, częściowo, nie,

6. Czy nauczyciel w pracy lekcyjnej przestrzega reguł wiązania teorii z praktyką?/ podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ łączenia treści i myślenia o charakterze konkretno-obrazowym i praktycznym z treściami i myśleniem abstrakcyjno-pojęciowo-teoretycznym,
   b/ posługiwania się wiedzą posiadaną jako narzędziem w procesie zdobywania dalszej oraz we wszystkich innych działaniach umysłowych w celu wyrobienia sprawności umysłowych,
   c/ łączenia praw nauki i struktur naukowych z zasadami techniki i strukturami techniki,
   d/ wykorzystania wszelkiej wiedzy w działaniu.

7. Czy nauczyciel przestrzega zasady operatywności wiedzy? /podkreślić właściwe, główne 2x/;
   a/ czy ukazuje w wiadomościach ich operatywny charakter ?
   tak, częściowo, nie,
   b/ czy uczy na lekcji dostrzegać problemy, stawiać nowe zadania ?
   tak, częściowo, nie,
   c/ czy stwarza potrzebę zastosowania wiadomości do realizowania zadań ?
   tak, częściowo, nie,
   d/ czy uczy na lekcji rozwiązywać problemy ?
   tak, częściowo, nie,
   e/ czy stara się tylko realizować materiał ?
   tak, częściowo, nie,
   f / czy stara się aby uczeń tylko wiedział ?
   tak, częściowo, nie,
   g/ czy stara się, aby uczeń wiedział po to, aby działać ?
   tak, częściowo, nie,

8. Czy nauczyciel przestrzega zasady receptywności ? /podkreślić właściwe, główne 2x i uzupełnić/;
   a/ czy na lekcji zachodzi proces:
   - powstawania nowego poznania /poznawania/ ?
   - aktualizowania nowego poznania /rozumienia/ ?

b/ jakie stosuje kryteria rozumienia materiału przez uczniów?

1. Subiektywne:
   - poczucie rozumienia u uczniów,
   - potakiwanie,
   - deklarowanie,
   - inne /jakie ?/ .....
2. Obiektywne:
   - konkretne wypowiedzi na określony temat,
   - działanie uczniów,

c/ czy i w jakiej kolejności wystąpiły procesy ? /podkreślić właściwe, następnie określić kolejność cyframi: 1,2,3/:
- obserwacja,
- wyjaśnienie,
- rozumienie.

9. Czy i w jakim stopniu nauczyciel przestrzega zasady indywidualizacji? /podkreślić właściwe/

a/ czy nauczyciel zna indywidualne możliwości swoich uczniów ?
zna dobrze, zna słabo, nie zna,

b/ czy nauczyciel uwzględnia w pracy na lekcji indywidualne możliwości uczniów ?
uwzględnia w pełni, uwzględnia częściowo, nie uwzględnia wcale,

c/ czy praca domowa jest dostosowana do indywidualnych możliwości uczniów ?
dostosowana całkowicie, dostosowana częściowo, nie jest wcale dostosowana,

VII. Czy i w jakim stopniu nauczyciel wykorzystuje środki dydaktyczne ?

1. Jakie środki dydaktyczne stosował nauczyciel ? /podkreślić właściwe, główne 2x, uzupełnić/
   - wzrokowe /jakie ?/ .....
   - słuchowe /jakie ?/ .....
   - wzrokowo-słuchowe /jakie ?/ .....
   - częściowo automatyzujące proces nauczania /jakie ?/ .....

2. Jaką funkcję spełniały zastosowane środki dydaktyczne? /podkreślić właściwe, główne 2x/
   a/ motywacyjną,
   b/ aktywizującą,
   c/ poznawczą;

- źródło poznania,
- weryfikacja sądów,
- ilustracja opisów i opowiadań,

d/ informacyjną /źródło informacji/,

e/ weryfikacyjną,

f/ wychowawczą,

g/ wdrożeniową.

VIII. Czy i jak nauczyciel zadaje pracę domową?

1. Czy i jaką pracę zadał? /podkreślić właściwe, uzupełnić/

A. Zadana B. Nie

a/ pisemna jednolita dla wszystkich uczniów /jaki temat ?/ .....
.....

- łatwa,
- w normie,
- trudna,

b/ pisemna zróżnicowana /3 rodzaje/:

- obowiązkowa dla wszystkich,
- dobrowolna dla zdolnych i chętnych /trudniejsza/,
- dodatkowa /specjalna/ dla uczniów opóźnionych,

c/ ustna jednolita /podać co?/ .....

d/ ustna zróżnicowana /3 rodzaje/:

- obowiązkowa dla wszystkich,
- dobrowolna dla zdolnych i chętnych /trudniejsza/,
- dodatkowa /specjalna/ dla uczniów opóźnionych.

2. Jak przebiegało zadawanie? / podkreślić właściwe, główne 2x/

a/ dobrze przygotowana,

b/ przypadkowa,

c/ wyjaśniona,

d/ nie została wyjaśniona,

e/ zadana na lekcji:

- w atmosferze spokoju,
- w atmosferze pośpiechu,

f/ zadana po dzwonku.

3. Jakimi cechami pozytywnymi i negatywnymi charakteryzował się proces zadawania ? /wymienić po trzy cechy/

a/ pozytywne: 1 ..... 2 ..... 3 .....

b/ negatywne: 1 ..... 2 ..... 3 .....

Jakie formy pracy uczniów zastosowano na lekcji ?/podkreślić właściwe, główne 2x/;

1. Pracę jednostkową,
2. Pracę zbiorową,
3. Pracę grupową:
   - jednolitą,
   - zróżnicowaną,
   - brygadową.

Jaki był typ obserwowanej lekcji ?

1. Do jakiego typu należy obserwowana lekcja biorąc za podstawę główną jej funkcję w procesie nauczania - uczenia się? /podkreślić właściwe/;
   a/ lekcja obejmująca kilka momentów procesu nauczania,
   b/ lekcja poświęcona opracowaniu nowego materiału,
   c/ lekcja poświęcona utrwaleniu wiadomości,
   d/ lekcja obejmująca ćwiczenia,
   e/ lekcja poświęcona sprawdzeniu wiadomości, umiejętności i nawyków.
2. Jaką zastosowano strategię uczenia się ? /podkreślić właściwą, główną 2x/;
   a/ strategia "A" - asocjacyjna /przyswojenie gotowej wiedzy/,
   b/ strategia "P" - problemowa /samodzielne dochodzenie do wiedzy/,
   c/ strategia "O" - operacyjna /rozwijanie operacji/,
   d/ strategia "E" - emocjonalna /rozwój procesów emocjonalnych/.

Jak nauczyciel utrzymuje dyscyplinę na lekcji? /podkreślić właściwe, główne 2x/;

1. Przez właściwą organizację i przebieg pracy na lekcji:
   a/ wciąganie wszystkich uczniów do pracy,
   b/ urozmaiconą i interesującą pracę,
   c/ systematyczną kontrolę i wnikliwą ocenę osiągnięć uczniów,
   d/ właściwe tempo /rytm/ pracy na lekcji.
2. Stosowanie środków dyscyplinujących:
   a/ stosowanie środków mechanicznych,
   b/ ćwiczeń gimnastycznych,
   c/ oddziaływań słownych;
      - o działaniu pozytywnym-dopingującym,

XII. Czy i jak nauczyciel przygotowuje uczniów do samodzielnej pracy umysłowej ?

1. Czy i jak nauczyciel uczy uczniów jak mają się uczyć ?

.....

2. Czy i jak nauczyciel dba o higienę pracy umysłowej ?

.....

XIII. Czy i w jakim stopniu nauczyciel pełni kierowniczą rolę w procesie dydaktycznym ? /odpowiedzieć na pytania/;

1. Jaka była postawa nauczyciela na lekcji /podkreślić zaobserwowane cechy pozytywne i negatywne, a następnie podkreślone cechy ponumerować kolejno: 1,2,3,4,5,6,7,8,9/;

a/ cechy pozytywne:
- życzliwy,
- spokojny,
- opanowany,
- systematyczny,
- pewny siebie,
- bezpośredni,
- dokładny,
- zdecydowany,
- sprawiedliwy.

b/ cechy negatywne:
- szorstki,
- wybuchowy,
- złośliwy,
- chaotyczny,
- niezdecydowany,
- wyniosły,
- niedokładny,
- niesprawiedliwy.

2. Jakimi cechami odznaczały się pytania nauczyciela ? /podkreślić zaobserwowane cechy pozytywne i negatywne, a następnie podkreślone cechy ponumerować kolejno: 1,2,3,4,5,6/;

a/ cechy pozytywne :
- jasne,
- jednoznaczne,
- zrozumiałe,
- rozwijają myślenie,
- kierowane do całej klasy,
- stawianie pojedynczo;

b/ cechy negatywne:
- zawiłe,
- wieloznaczne,
- niezrozumiałe,
- nie rozwijają myślenia,
- kierowane do pojedynczych uczniów,
- stawiane seriami /pytania na pytanie/.

3. Jak nauczyciel jest przygotowany do lekcji? /podkreślić właściwe w "A" i w "B"/

A. Pod względem metodycznym:	B. Pod względem merytorycznym:
a/ przygotowany gruntownie,	a/ przygotowany gruntownie,
b/ przygotowany pobieżnie,	b/ przygotowany pobieżnie,
c/ nie przygotowany;	c/ nie przygotowany.

XIV. Ogólne uwagi o lekcji /odpowiedzieć na pytanie, podkreślić i uzupełnić/

1. Czy i w jakim stopniu zrealizowano cele lekcji ?

.....

a/ dydaktyczne .....

b/ wychowawcze .....

2. Czy i w jakim stopniu struktura lekcji była prawidłowa ?

.....

3. Czy zastosowano właściwą metodę nauczania ? .....

4. Jak nauczyciel gospodarował czasem na lekcji ?

a/ we właściwych proporcjach realizował poszczególne części lekcji,

b/ nie marnował czasu na :

- zbędne słowa,
- zbędne czynności,

c/ nauczyciel przeznaczył:

- zbyt dużo czasu /na co? i ile ?/ .....
- zbyt mało czasu /na co? i ile ?/ .....

d/ nauczyciel zmarnował czas na:

- zbędne słowa /ile ?/ .....
- zbędne czynności /ile ?/ .....

Wyższa Szkoła Pedagogiczna Biblioteka Główna w Rzeszowie

PRZYPISY

[1] W. Zaczyński, Praca badawcza nauczyciela, PZWS, Warszawa 1968; T.Pilch, Zasady badań pedagogicznych, ZNIO, Wrocław 1977, s.127-133, s.117-124; M.Łobocki, Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1978

[2] H. Muszyński, Wstęp do metodologii pedagogiki, PWN, Warszawa 1970, s.177

[3] Z.Cackowski, O teorii poznania i poznawania, PZWS, Warszawa 1966, s.166,167. Problemy i pseudoproblemy, KiW, Warszawa 1954, s.124-138

[4] Z.Cackowski, O teorii..., op.cit., s.109

[5] M. Łabocki, Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1978, s.122

[6] W. Okoń, Podstawy systemu dydaktycznego w szkole socjalistycznej, W: W.Okoń, System dydaktyczny, PZWS, Warszawa 1971, s.21-22; S. Palka, Warunki efektywności nauczania w szkole średniej WSiP Warszawa 1977, s.7-33

[7] Cz. Kupisiewicz, Podstawy dydaktyki ogólnej, PWN, Warszawa 1976, s.112-120

[8] W.I.Lenin, Zeszyty filozoficzne, KiW, Warszawa 1956, s.145; T. Mróz, Skuteczność nauczania metodą problemowo-laboratoryjną wiadomości o przyrodzie, WSP, Bydgoszcz 1975, s.139-143

[9] W. Okoń, Zarys dydaktyki ogólnej, PZWS, Warszawa 1970, s.116

[10] W. Okoń, Zarys dydaktyki... op.cit., s.122-123

[11] W. Okoń, Zarys dydaktyki... op.cit., s. 130

[12] W. Okoń, Zarys dydaktyki..., op.cit., s.131

[13] W. Okoń, Zarys dydaktyki..., op.cit., s.132-134

[14] W. Okoń, Proces nauczania, PZWS, Warszawa 1961, s.188-204

[15] W. Okoń, Elementy dydaktyki szkoły wyższej, PWN, Warszawa 1971, s.293

[16] E. Berezowski, J. Półturzycki, Kontrola i ocena w procesie kształcenia dorosłych, WSiP, Warszawa 1975, s.49-65, 203-233; J. Pieter, Egzamin obiektywny, NK, Warszawa 1973, s.91-104; B. Niemierko, ABC testów osiągnięć szkolnych, WSiP, Warszawa 1975, s.7-89; S. Racinowski, Problemy oceny szkolnej, PZWS, Warszawa 1966; S. Palka, Warunki efektywności nauczania w szkole średniej, WSiP, Warszawa 1977, s.144-178

[17] W. Szewczuk, Psychologiczne podstawy zasad wychowania, PZWS, Warszawa 1972, s.23-149; W. Okoń, Zarys dydaktyki ogólnej, PZWS, Warszawa 1970, s.160-184; Cz. Kupisiewicz, Podstawy dydaktyki ogólnej, PWN, Warszawa 1976, s.130-152.

[18] H. Klein, Zasady i reguły dydaktyczne, PZWS, Warszawa 1963, s.48-50

[19] W. Okoń, Zarys dydaktyki, ...op.cit., s.272

[20] W. Okoń, Zarys dydaktyki... op.cit., s.274-280

[21] W. Okoń, Podstawy systemu dydaktycznego w szkole specjalistycznej, W: W. Okoń, System dydaktyczny, PZWS, Warszawa 1971, s.45-52

HOW TO OBSERVE THE PROCESS OF TEACHING - LEARNING IN CLASSES

Summary

The article deals with the theoretical basis of a lesson structure and a project of the observation plan. This plan is addressed to a wide range of receivers but mainly it concerus the students of pedagogy. Its aim is to master the pedagogical theory and practice. It helps to gather some facts which allow to master analysis and value the main problems concerning the organisation and course of the teaching - learning process during the lesson.